O‘ZBEKISTONDA GEOGRAFIYA FANINING SHAKLLANISHI VA TARIXIY TARAQQIYOTI

Shoqulova Shaxrina Jasur qizi
Buxoro Davlat Universiteti Tabiiy fanlar va Agroinnovatsiyalar ilmiy-tadqiqot ilmiy instituti
shaxrinashoqulova@gmail.com
Nematov Anvar Nusratovich
Buxoro Davlat Universiteti
anvar-nematov@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekistonda geografiya fanining shakllanishi va tarixiy taraqqiyoti geografik bilimlarning to‘planishi, ilmiy qarashlarning takomillashuvi hamda hududni kompleks o‘rganish jarayonlari bilan uzviy bog‘liqlikda tahlil qilinadi. Tadqiqotda geografik tafakkurning dastlabki ko‘rinishlaridan boshlab, O‘zbekiston hududining tabiati, aholisi va xo‘jaligini o‘rganishga yo‘naltirilgan ilmiy izlanishlargacha bo‘lgan rivojlanish jarayoniga e’tibor qaratiladi. Geografiya fanining taraqqiyotida hududiy yondashuvning shakllanishi, iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning rivojlanishi hamda geografik tadqiqotlarning amaliy ehtiyojlar bilan bog‘lanishi asosiy tahlil yo‘nalishlari sifatida belgilanadi. Tadqiqotda tarixiy-tahliliy, qiyosiy va tizimli yondashuvlardan foydalanildi. Geografiya fanining tarixiy tajribasi zamonaviy hududiy tadqiqotlarning shakllanishiga asos bo‘lganligi ilmiy jihatdan asoslanadi. O‘zbekiston geografiya fanining shakllanish bosqichlarini yaxlit holda o‘rganish uning bugungi ilmiy salohiyati va istiqbollarini anglash uchun muhim ekanligi ko‘rsatib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *geografiya fani, geografik tafakkur, geografik bilimlar, O‘zbekiston geografiyasi, tarixiy taraqqiyot, iqtisodiy geografiya, ijtimoiy geografiya, hududiy yondashuv, geografik tadqiqotlar.*

Аннотация: *В статье формирование и историческое развитие географической науки в Узбекистане рассматриваются во взаимосвязи с накоплением географических знаний, совершенствованием научных представлений и процессом комплексного изучения территории. Особое внимание уделяется развитию географического мышления, исследованию природы, населения и хозяйства территории современного Узбекистана, а также формированию территориального подхода. Анализируется развитие*

экономической и социальной географии и усиление связи географических исследований с практическими потребностями общества. В исследовании использованы историко-аналитический, сравнительный и системный подходы. Обосновывается значение исторического опыта географических исследований для формирования современных научных направлений. Показано, что изучение этапов развития географической науки в Узбекистане позволяет глубже понять её современное научное значение и перспективы дальнейшего развития.

Ключевые слова: *географическая наука, географическое мышление, географические знания, география Узбекистана, историческое развитие, экономическая география, социальная география, территориальный подход, географические исследования.*

Abstract: *This article examines the formation and historical development of geographical science in Uzbekistan in connection with the accumulation of geographical knowledge, the improvement of scientific ideas, and the comprehensive study of territory. Particular attention is paid to the development of geographical thinking, the study of nature, population and economy within the territory of modern Uzbekistan, and the formation of a territorial approach. The development of economic and social geography and the growing connection between geographical research and practical needs are also analyzed. The study applies historical-analytical, comparative and systematic approaches. The importance of historical experience in geographical research for the formation of modern scientific directions is substantiated. The study demonstrates that understanding the stages of geographical science development in Uzbekistan is essential for assessing its contemporary scientific significance and future prospects.*

Keywords: *geographical science, geographical thinking, geographical knowledge, geography of Uzbekistan, historical development, economic geography, social geography, territorial approach, geographical research.*

Kirish

Geografiya fanining shakllanishi insoniyatning o‘zini o‘rab turgan makon, tabiat va hududiy jarayonlarni anglashga bo‘lgan ehtiyoji bilan chambarchas bog‘liq. Dastlabki geografik tasavvurlar bevosita kuzatuvlar, sayohatlar, hududlar tavsifi va tabiiy sharoit haqidagi amaliy bilimlar asosida yuzaga kelgan bo‘lsa, vaqt o‘tishi bilan ular tizimlashib, ilmiy bilimlarning alohida yo‘nalishiga aylangan. Shu jihatdan geografiya tarixini o‘rganish faqat o‘tmishdagi geografik qarashlarni sanab o‘tish emas, balki hudud haqidagi oddiy tasavvurlarning qanday qilib ilmiy tadqiqotga aylanganini anglash imkonini beradi.

O‘zbekiston hududi geografik bilimlarning shakllanishi va rivojlanishi uchun qadimdan muhim makonlardan biri bo‘lib kelgan. Uning geografik o‘rni, tabiiy sharoiti, voha va cho‘l hududlarining uyg‘unligi, qadimiy shaharlar hamda savdo yo‘llarining mavjudligi hudud to‘g‘risidagi bilimlarning to‘planishiga ta’sir ko‘rsatgan. Keyinchalik ushbu bilimlarning kengayishi tabiat va jamiyat o‘rtasidagi hududiy bog‘liqliklarni chuqurroq o‘rganishga olib kelgan. Demak, O‘zbekiston geografiya fanining tarixini o‘rganishda geografik bilimlarning faqat mazmuni emas, balki ularning shakllanishiga ta’sir qilgan hududiy sharoitlarni ham hisobga olish lozim.

O‘zbekiston geografiyasining keyingi ilmiy taraqqiyotida hududni tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan kompleks o‘rganish alohida ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning rivojlanishi natijasida mamlakat hududlari aholisi, xo‘jaligi, ishlab chiqarish tarmoqlari, joylashuv xususiyatlari va hududiy tafovutlarini ilmiy asosda tadqiq etish imkoniyatlari kengaydi. A. Soliyevning “O‘zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi” asarida mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi hududiy xususiyatlar bilan bog‘liq holda yoritilgan bo‘lib, bu yo‘nalish O‘zbekiston geografiya fanining muhim tarkibiy qismi sifatida shakllanganini ko‘rsatadi [1].

O‘zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasiga oid ilmiy qarashlarning rivojlanishida G. Asanov, M. Nabixonov va I. Safarov tomonidan yaratilgan tadqiqotlar ham muhim o‘rin egallaydi. Mazkur manbada O‘zbekiston hududining iqtisodiy va ijtimoiy geografik xususiyatlarini o‘rganishga e’tibor qaratilgan bo‘lib, mamlakat geografiyasida hududiy yondashuvning shakllanishi va rivojlanishini kuzatish imkonini beradi [2]. Bu jarayon geografiyaning oddiy hududiy tavsifdan hududiy tizimlar, ularning tarkibi va rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganuvchi fan darajasiga ko‘tarilganini ko‘rsatadi.

Geografiya fanining tarixiy taraqqiyotini tushunishda uning metodologik asoslari ham muhim ahamiyatga ega. Chunki geografik tadqiqotlarning mazmuni kengaygani sari hududiy jarayonlarni o‘rganish usullari ham takomillashib bordi. Zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy geografiyada hududiylik, tizimlilik, qiyoslash va tahlil kabi yondashuvlardan foydalanish geografik hodisalarni o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqishga imkon beradi. N. Komilova va Sh. Jumaxanovning “Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya metodologiyasi” asarida geografik tadqiqotlarning metodologik asoslari va tadqiqot yondashuvlari masalalariga e’tibor qaratilgan [3]. Bu esa geografiya fanining taraqqiyoti nafaqat yangi obyektlarning o‘rganilishi, balki ularni tadqiq etishning ilmiy usullari takomillashuvi bilan ham belgilanib kelganini ko‘rsatadi.

Mavzuning dolzarbligi, avvalo, bugungi geografiya fanining mazmuni va

imkoniyatlarini uning tarixiy shakllanish jarayonidan ajratib bo‘lmasligi bilan belgilanadi. Hozirgi davrda hududiy rivojlanish, aholi joylashuvi, urbanizatsiya, xo‘jalik tarmoqlarining hududiy tashkil etilishi va hududlar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni o‘rganishda geografik yondashuv muhim ilmiy vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Bunday tadqiqotlarning nazariy asoslarini chuqurroq anglash uchun esa geografik tafakkurning qaysi sharoitlarda shakllangani, ilmiy qarashlar qanday rivojlangani va geografik tadqiqotlar qanday bosqichlardan o‘tganini tahlil qilish zarur.

Konferensiyaning ilmiy yo‘nalishida O‘zbekistonda geografiya fanining shakllanishi va tarixiy taraqqiyot bosqichlarini tizimli o‘rganish, geografik bilimlar tarixi, ilmiy ekspeditsiyalar va milliy geografik merosni yoritish asosiy masalalar sifatida belgilangan. Shu nuqtayi nazardan mazkur tadqiqotda O‘zbekiston geografiya fanining rivojlanishi alohida davrlar va ilmiy yo‘nalishlar kesimida ko‘rib chiqilib, tarixiy tajribaning bugungi geografik ilm-fan taraqqiyotidagi o‘rni ochib berishga harakat qilinadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi O‘zbekistonda geografiya fanining shakllanishi va tarixiy taraqqiyot jarayonini izchil tahlil qilish, geografik bilimlarning ilmiy geografiya darajasiga kelish bosqichlarini ochib berish hamda ushbu jarayonda hududiy tadqiqotlarning tutgan o‘rnini aniqlashdan iborat. Shu maqsad asosida geografik bilimlarning dastlabki shakllarini, ularning rivojlanishiga ta’sir etgan omillarni, geografik tadqiqotlarning takomillashuv jarayonini hamda iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning shakllanish xususiyatlarini o‘rganish ko‘zda tutiladi. Shuningdek, tarixiy geografik merosning zamonaviy geografiya fani uchun ilmiy va amaliy ahamiyatini baholash ham tadqiqotning muhim vazifalaridan biri sifatida qaraladi.

Shunday qilib, O‘zbekistonda geografiya fanining shakllanishi va taraqqiyotini o‘rganish milliy ilmiy merosni anglash bilan bir qatorda, bugungi geografik tadqiqotlarning nazariy ildizlarini aniqlash imkonini beradi. Geografik bilimlarning oddiy kuzatuv va tavsiflardan hududiy jarayonlarni kompleks tahlil qiluvchi ilmiy tizimga aylanishi geografiya fanining uzluksiz rivojlanib kelganini ko‘rsatadi. Mazkur tarixiy jarayonni izchil o‘rganish esa O‘zbekiston geografiya fanining shakllanish mantig‘i, ilmiy maktablari va kelgusidagi rivojlanish imkoniyatlarini chuqurroq anglash uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston hududida geografik bilimlarning shakllanishi bevosita ushbu hududda yashagan xalqlarning tabiat, makon, suv, iqlim, yer-suv munosabatlari va hududlararo aloqalar haqidagi amaliy tasavvurlari bilan bog‘liq holda kechgan. Geografik bilim dastlab alohida fan sifatida emas, balki kundalik hayot ehtiyojlari, dehqonchilik, chorvachilik, savdo-sotiq, sayohatlar va hududlarni o‘rganish

jarayonida shakllangan. Keyinchalik bu bilimlar yozma manbalar, xaritalar, astronomik kuzatishlar va ilmiy tadqiqotlar orqali tizimlashtirila boshlagan. Shu jihatdan O‘zbekiston hududidagi geografik tafakkur taraqqiyotini jahon geografiya fanining umumiy rivojidan ajratib o‘rganish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Geografiyaning fan sifatida rivojlanishi hududni tasvirlashdan uning tabiiy va ijtimoiy jarayonlarini ilmiy jihatdan tushuntirishga tomon bosqichma-bosqich o‘tgan. [1; 2]

O‘rta asrlarga kelib Movarounnahr va Xorazm ilmiy-madaniy markazlar sifatida geografik bilimlarning rivojlanishida muhim o‘rin egalladi. Bu davrda geografiya astronomiya, geodeziya, kartografiya va matematika bilan uzviy aloqada rivojlangan. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiyning “Surat al-Arz” asari geografik obyektlarning joylashuvini koordinatalar asosida ifodalashga katta ahamiyat bergan ilmiy meroslardan biri sifatida qaraladi. Uning geografik ma’lumotlarni tartibga solishga bo‘lgan yondashuvi hududlarni faqat tasvirlash bilan cheklanmay, ularni aniq makoniy koordinatalar orqali ifodalash imkoniyatini kengaytirdi. Bu esa keyingi kartografik va geografik tadqiqotlar uchun muhim ilmiy zamin yaratdi. [4]

Abu Rayhon Beruniy faoliyati esa Markaziy Osiyoda geografik tafakkurning yanada yuqori ilmiy bosqichga ko‘tarilganini ko‘rsatadi. Uning Yerning shakli va o‘lchamlari, joylarning geografik koordinatalari, masofalarni aniqlash, tabiiy sharoit va xalqlar hayotini o‘rganishga oid qarashlari geografik bilimlarning kompleks xususiyatga ega bo‘lishiga xizmat qilgan. Beruniy geografik hodisalarni kuzatish, o‘lchash va hisoblashga asoslangan yondashuvni rivojlantirdi. Shu sababli uning ilmiy merosi geografiya tarixida nafaqat Sharq, balki jahon ilm-fani taraqqiyoti nuqtayi nazaridan ham muhim o‘rin tutadi. [4; 5]

Geografik bilimlarning rivojida sayohat va hududiy kuzatuvlar ham alohida ahamiyat kasb etdi. Markaziy Osiyo orqali o‘tgan qadimgi savdo yo‘llari turli hududlar, shaharlar, tabiiy sharoit va xalqlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarning to‘planishiga imkon yaratgan. Keyingi davrlarda sayohatchilar va tarixchilarning yozma manbalarida hududlarning tabiiy-geografik hamda ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari qayd etildi. Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari bunga yaqqol misol bo‘lib, unda hududlarning relyefi, daryolari, iqlimi, o‘simlik va hayvonot dunyosi, aholi yashash tarzi hamda xo‘jalik faoliyatiga oid ko‘plab geografik ma’lumotlar uchraydi. Bunday manbalar bugungi tarixiy geografik tadqiqotlar uchun ham muhim ilmiy material vazifasini bajaradi. [4]

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida geografik bilimlarning rivojlanishida ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar muhim burilish yasadi. O‘zbekiston hududida geografiya dastlab madrasalarda umumiy bilimlar tarkibida o‘rgatilgan bo‘lsa, keyinchalik rus-tuzem maktablari va yangi usul maktablarida alohida o‘quv predmeti sifatida o‘qitila boshladi. Manbalarda XIX asrning 90-yillaridan boshlab

geografiyaga oid dastlabki o‘zbekcha o‘quv qo‘llanmalaridan biri “Yer xususida ilmdan olingan so‘zlar” nashr etilgani, 1880-yillarda Hoji Yusuf Hay’atiy tomonidan geografik globus yaratilgani qayd etiladi. 1905-yilda esa “Turkiston va unga yondosh mamlakatlarning xaritasi”ning nashr etilishi geografik bilimlarni o‘zbek tilida ommalashtirish jarayonining muhim bosqichi bo‘lgan. [6] Bu davrda jadidchilik harakati geografiya ta’limining mazmunan yangilanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

Mahmudxo‘ja Behbudiyning geografiyaga oid darslik va qo‘llanmalari, Fotih Karimning “Geografiya” asari, Muhammad Amin Karimiyning “Jug‘rofiyai riyoziy” hamda Munavvarqori Abdurashidxon o‘g‘lining “Yer yuzi” kabi asarlari geografiya bilimlarini ona tilida kengroq tarqatishga xizmat qilgan. Mazkur jarayonning muhim jihati shundaki, geografiya endilikda faqat uzoq mamlakatlar va joy nomlarini yodlashga asoslangan bilim sifatida emas, balki Yer, tabiat, aholi va mamlakatlar haqidagi tizimli bilim sifatida shakllana boshladi. Geografiya ta’limining milliy mazmun kasb etishi esa o‘z navbatida geografik tafakkurning rivojlanishiga zamin yaratdi. [6; 7]

XX asrning birinchi yarmidan boshlab O‘zbekistonda geografiya ta’limi va ilmiy tadqiqotlarini tashkil etish jarayoni yanada tizimlashdi. 1920-yillarda turli maktablar uchun geografiya fanidan o‘quv dasturlarining ishlab chiqilishi, keyinchalik yagona o‘quv dasturlarining shakllantirilishi geografiya ta’limini umumiy tizimga kiritish imkonini berdi. Bu bosqichda o‘lkashunoslik tamoyiliga ham katta e’tibor berilib, o‘quvchilarga geografik bilimlarni bevosita o‘z yashash hududi misolida o‘rganish imkoniyati yaratildi. Shu bilan birga, geografik terminologiyani o‘zbek tilida shakllantirish va geografiya bo‘yicha darslik hamda lug‘atlar yaratish ishlari ham rivojlandi. [6; 7]

XX asr davomida geografiya O‘zbekistonda faqat maktab fani sifatida emas, balki mustaqil ilmiy tadqiqot yo‘nalishi sifatida ham rivojlandi. Oliy ta’lim muassasalarida geografiya fakultetlari va kafedralarining tashkil etilishi, geograf mutaxassislar tayyorlash tizimining kengayishi, ilmiy tadqiqotlarning hududiy yo‘nalishlar bo‘yicha olib borilishi geografiya fanining institutsional asoslarini mustahkamladi. Tabiiy geografiya, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya, kartografiya, aholi geografiyasi, regional geografiya kabi yo‘nalishlarning rivojlanishi natijasida O‘zbekiston geografiyasida alohida ilmiy maktablar shakllandi. [2; 3]

O‘zbekistonda iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaning rivojlanishida hududlarning tabiiy sharoiti, aholi joylashuvi, mehnat resurslari, ishlab chiqarish tarmoqlari va hududiy xo‘jalik tizimlarini o‘rganishga alohida e’tibor qaratildi. A. Soliyevning geografik tadqiqotlari va darsliklarida O‘zbekiston hududini iqtisodiy-geografik jihatdan tahlil qilish, hududlarning o‘ziga xosligini aniqlash va ularning

rivojlanish qonuniyatlarini ochib berish masalalari muhim o‘rin egallaydi. [1] G. Asanov, M. Nabixonov va I. Safarovlarning “O‘zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi” asari ham mamlakat hududlarini iqtisodiy va ijtimoiy-geografik jihatdan o‘rganish an’analarining rivojlanishida muhim manbalardan biri hisoblanadi. [2]

Geografiya fanining keyingi taraqqiyotida tadqiqot metodologiyasining takomillashuvi ham muhim ahamiyat kasb etdi. N. Komilova va Sh. Jumaxanov tomonidan yaratilgan “Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya metodologiyasi” darsligida geografiyaning tadqiqot obyekti va predmeti, shakllanishi va rivojlanishi, ichki tuzilishi hamda tadqiqot usullari tizimli ravishda yoritilgan. Mazkur yondashuv geografiya fanining zamonaviy bosqichida oddiy tasviriy yondashuvdan hududiy jarayonlarning sabab-oqibatlarini aniqlash, ularni taqqoslash va ilmiy modellashtirishga asoslangan tadqiqotlarga o‘tganini ko‘rsatadi. [3] Darslikning 2021-yilda Toshkentdagi “Universitet” nashriyotida chop etilgani va geografiya mutaxassisligi magistrantlari uchun mo‘ljallangani kutubxona kataloglarida ham qayd etilgan.

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston geografiyasi mazmunida yangi ilmiy va amaliy yo‘nalishlar shakllandi. Mamlakatning mustaqil davlat sifatida rivojlanishi bilan uning tabiiy resurslari, aholisi, demografik jarayonlari, iqtisodiy salohiyati, hududiy rivojlanishi va ekologik muammolarini milliy manfaatlar asosida o‘rganish zarurati kuchaydi. Natijada geografik tadqiqotlarda hududiy rivojlanish, demografiya, urbanizatsiya, ekologik xavfsizlik, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, iqtisodiy rayonlashtirish va hududiy rejalashtirish kabi masalalarning ahamiyati ortdi.

Geografiya fanining mazmuni ham mamlakatning real ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarini hududiy jihatdan tahlil qilishga yo‘naltirildi. [1; 3] Hozirgi bosqichda O‘zbekiston geografiya fanining taraqqiyotini an’anaviy geografik tadqiqotlar bilan bir qatorda zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash jarayonidan ham ajratib bo‘lmaydi. Geografik axborot tizimlari, masofadan zondlash, raqamli kartografiya, geoma’lumotlar bazalari va fazoviy tahlil usullaridan foydalanish geografik tadqiqotlarning imkoniyatlarini kengaytirmoqda. O‘zbekiston Milliy universitetining geografiya va geoaxborot tizimlari yo‘nalishidagi o‘quv adabiyotlari tarkibida ijtimoiy-iqtisodiy kartografiya, sanoat geografiyasi, demografiya, geografiya o‘qitish metodikasi va boshqa yo‘nalishlarga oid zamonaviy darslik hamda qo‘llanmalarning mavjudligi geografiya fanining tarmoqlashib borayotganini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, O‘zbekistonda geografiya fanining tarixiy taraqqiyoti bir necha o‘zaro bog‘liq bosqichlardan iborat bo‘lgan. Dastlab amaliy kuzatuv va

hududiy tasavvurlar ko‘rinishida shakllangan geografik bilimlar o‘rta asrlarda Xorazm va Movarounnahr olimlarining ilmiy faoliyati orqali nazariy va hisoblash usullari bilan boyidi. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida geografiyaning ta’lim tizimiga kirib borishi, jadidlar tomonidan o‘zbek tilidagi geografik darslik va xaritalarning yaratilishi uning milliy ilmiy-ta’limiy asoslarini mustahkamladi. XX asrda oliy geografik ta’lim va ilmiy tadqiqotlarning institutsionallashuvi natijasida tabiiy, iqtisodiy-ijtimoiy, kartografik va boshqa geografik yo‘nalishlar bo‘yicha ilmiy maktablar shakllandi. Mustaqillik davrida esa geografiya fanining mazmuni milliy hududiy rivojlanish masalalari bilan yanada chambarchas bog‘lanib, zamonaviy geoinformatsion va raqamli texnologiyalar bilan boyib bormoqda. [1; 2; 3]

Xulosa

O‘zbekistonda geografiya fanining shakllanish va taraqqiyot tarixini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, geografik tafakkur mamlakatimiz hududida tayyor holda paydo bo‘lmagan, balki tabiat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni kuzatish, hududlarni o‘zlashtirish, savdo va sayohatlar, xaritachilik hamda ilmiy izlanishlar orqali bosqichma-bosqich shakllangan. Ayniqsa, Xorazm va Movarounnahrda yetishib chiqqan olimlarning Yer shakli, o‘lchamlari, geografik koordinatalar, masofa va hududlarni tasvirlashga oid ilmiy qarashlari keyingi geografik bilimlar rivoji uchun mustahkam poydevor yaratgan. [4; 5] Shu sababli O‘zbekiston geografiyasi tarixini faqat XX asrda shakllangan ilmiy fan sifatida baholash yetarli emas; uning ildizlari ancha qadimgi ilmiy va madaniy tajribaga borib taqaladi.

Tadqiqot davomida yana bir muhim jihat ko‘rindiki, geografiya fanining taraqqiyoti uning ta’lim tizimidagi mavqei bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. Jadidlar davrida geografik bilimlarni ona tilida bayon etuvchi darsliklar, xaritalar va o‘quv qo‘llanmalarining yaratilishi geografiyani xalq uchun tushunarli va amaliy bilimga aylantirishga xizmat qilgan. [6; 7] Bugungi kunda ushbu tajribadan kelib chiqib, geografiya ta’limida tarixiy-geografik merosni faqat qo‘shimcha ma’lumot sifatida emas, balki darsning asosiy mazmunini boyituvchi vosita sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq. Masalan, al-Xorazmiy yoki Beruniy tomonidan o‘rganilgan geografik masalalarni zamonaviy GIS va raqamli xaritalar yordamida qayta tahlil qilish o‘quvchiga “tarixiy ilmiy g‘oya – zamonaviy texnologiya – amaliy natija” bog‘liqligini ko‘rsatishi mumkin.

Geografiya fanining keyingi rivojlanishi hududiy jarayonlarni oddiy tasvirlashdan ularning sabab va oqibatlarini aniqlashga tomon o‘zgarib bordi. O‘zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasiga oid tadqiqotlarda hududiy mehnat taqsimoti, aholi joylashuvi, ishlab chiqarish va hududiy rivojlanish masalalarining chuqur o‘rganilishi geografiyaning amaliy ahamiyatini oshirdi. [1; 2]

Shu nuqtayi nazardan, kelgusida geografik tadqiqotlarda “hududni tavsiflash” bilan cheklanmasdan, “hududdagi o‘zgarishning sababi nima, u qaysi hududlarga ta’sir qiladi va kelajakda qanday natija beradi?” degan savollarni markazga qo‘yish zarur. Bunday yondashuv geografiya fanini real hududiy muammolarni aniqlash va ularning yechimini asoslashga yanada yaqinlashtiradi.

Bugungi geografiya fanining yana bir muhim vazifasi tarixiy ma’lumotlarni zamonaviy fazoviy ma’lumotlar bilan bog‘lashdir. Ilgari yaratilgan xaritalar, sayohatnomalar, geografik tavsiflar va ilmiy asarlarni raqamlashtirib, ularni yagona elektron tarixiy-geografik ma’lumotlar bazasiga birlashtirish O‘zbekiston geografiya fanining o‘ziga xos ilmiy resursini yaratishi mumkin. Bunday baza orqali qadimgi va zamonaviy shaharlar, daryo o‘zanlari, aholi joylashuvi, xo‘jalik hududlari va tabiiy landshaftlardagi o‘zgarishlarni vaqt bo‘yicha taqqoslash imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu nafaqat geografiya tarixini o‘rganish, balki bugungi hududiy jarayonlarni chuqurroq tushuntirish uchun ham xizmat qiladi. Geografik tadqiqot metodologiyasining rivojlanishi bunday kompleks yondashuv uchun zarur ilmiy asosni yaratmoqda. [3]

Shuningdek, geografiya fanining rivojlanishida mahalliy hududlarni ilmiy tadqiqotlarning faol obyektiga aylantirish muhim. Har bir viloyat, tuman va hatto mahalla miqyosida mavjud tabiiy, demografik, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlar bo‘yicha kichik tadqiqotlar bankini yaratish orqali mamlakatning umumiy geografik manzarasini quyi hududlardan boshlab shakllantirish mumkin. Ayniqsa, talabalarni bunday tadqiqotlarga jalb etish geografiya ta’limini nazariy bilimdan amaliy kuzatuvga olib chiqadi. Talaba o‘z yashash hududining xaritasini tuzishi, aholi yoki xo‘jalikdagi o‘zgarishlarni tahlil qilishi va natijani xarita hamda statistik ma’lumotlar asosida izohlashi geografik tafakkurning amaliy shakllanishiga xizmat qiladi. [1; 3]

Umuman olganda, O‘zbekistonda geografiya fanining tarixiy taraqqiyoti qadimiy ilmiy meros, milliy ta’lim tajribasi, XX asrda shakllangan ilmiy maktablar va mustaqillik davridagi zamonaviy tadqiqot yo‘nalishlarining uzviy davomiyligidan iborat. [1; 2; 3; 4] Endilikda asosiy vazifa mavjud ilmiy merosni faqat saqlab qolish emas, balki uni yangi avlod geografik tadqiqotlari uchun ishlaydigan ilmiy resursga aylantirishdir. Buning uchun tarixiy geografik manbalarni raqamlashtirish, mahalliy geografik tadqiqotlar bazasini kengaytirish, tarixiy xaritalarni zamonaviy GIS bilan integratsiya qilish va talabalarni real hududiy muammolarni tadqiq etishga ko‘proq jalb qilish maqsadga muvofiq. Ana shundagina O‘zbekistonda geografiya fanining boy tarixiy tajribasi zamonaviy ilmiy maktablarning rivojlanishi uchun faqat meros emas, balki kelajak taraqqiyotining amaliy poydevoriga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Солиев А. С. Ўзбекистон иқтисодий ва ижтимоий географияси. — Тошкент: Университет, 2014. — 387 б.
2. Асанов Г., Набихонов М., Сафаров И. Ўзбекистоннинг иқтисодий ва ижтимоий жўғрофияси. — Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
3. Комилова Н. К., Жумаханов Ш. З. Иқтисодий ва ижтимоий география методологияси: дарслик. — Наманган: NAMANGAN, 2021.
4. Ҳасанов Ҳ., Бўриев О. Ал-Хоразмий географияси. — Тошкент: Фан, 1983. — 112 б.
5. Беруний Абу Райҳон. Танланган асарлар. — Тошкент: Фан, 1987.
6. Саидова Г. Ўзбекистонда география таълимининг шаклланиши ва ривожланиши тарихи // География фани ва уни ўқитишнинг долзарб масалалари. — Тошкент.
7. Комилова Н. Қ., Холдоров Э. И. Тиббиёт географиясининг тарихий шаклланиши // География: табиат ва жамият. — 2022. — № 2.